

המיעוט היהודי בתורכיה

בין תורכיה לישראל מ-1948 עד שנות ה-90:

השפעתה של ישראל על הקהילה בגולה ועל בניית זהותה

דויגו אטלס

תקציר

המקום והחשיבות של ישראל בזהות התורכית יהודית והמקום של יהודי תורכיה בין שני המוקדים של ההשתייכות לא נחקרו מעולם כנושא מרכזי בעבודה אקדמית. המטרה של דיסרטציה זו היא להאיר את המצבים וההקשרים החברתיים-היסטוריים, את הגורמים שעיצבו וכיוונו את מערכת היחסים העדינה, ולעיתים קרובות אסורה, אשר יצרו זהות תורכית יהודית מורכבת, רב-שכבתית ומתפתחת ללא הרף. הזיקה של יהודי תורכיה לישראל והגורמים שמשפיעים על מערכת יחסים זו גם הם מלמדים על הזהות התורכית שלהם וכיצד הם תופסים וממקמים את עצמם בתורכיה. לדיסרטציה זו יש מבנה כרונולוגי בסיסי, שמכסה בקירוב את המאה העשרים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. כל פרק מוקדש למחקר של נושא מסוים: (1) יהודי תורכיה דרך העדשה של האידיאולוגיות התורכית והציונית, שיצאו שתיהן מנקודת הנחה של יסוד שולט על האחר הפנימי; (2) ההשפעה של הקמת מדינת ישראל על יהודי תורכיה וכיצד כל אחת מהמדינות תורכיה וישראל ראו את יהודי תורכיה בתקופה שלאחריה; (3) ההשפעה של מלחמות ישראל על יהודי תורכיה; (4) ההשפעה של יחסים דו-צדדיים טובים על יהודי תורכיה. בשונה מהתייחסות אקדמית קיימת לנושא זה, ששזרת את נקודות המבט התורכית, הישראלית ושל יהודי התפוצות לנרטיב אחד, אני מנתחת את ההיסטוריה של קהילת יהודי תורכיה במורכבות המלאה של ההקשרים השונים שלה.

הפרק הראשון דן כיצד נראו יהודי תורכיה על ידי האידיאולוגיות התורכית והציונית במהלך השנים המעצבות שלהן ואיך התפיסות שלהן תורגמו ליחס למיעוט היהודי בתורכיה בתקופה שעד הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי, 1948. אני דנה בהשפעת הפרויקט הקאמליסטי אתנו-לאומי בתורכיה לבניית מדינה

על מייעוטים לא מוסלמיים בכלל, ועל יהודי תורכיה במיוחד, דרך בחינה של מדיניות מפלה. בהקשר זה, אני בוחנת שלושה מקרים מסוימים: מסע ההסברה "אזרח, דבר תורכית!" שהחל ב-1928; פרעות תראקיה של 1934; והטלת מס על ההון בשנים 1942-43. אני אז בוחנת את גישת הישוב ליהודים ממדינות מוסלמיות ומקומם בפרויקט הציוני הלאומי. בהתמקדות בתגובות הישוב למדיניות המפלה של תורכיה כנגד המיעוטים – נושא שהונח עד עתה בהיסטוריה של יהודי תורכיה - פרק זה מאיר את תגובת הישוב ליהודי תורכיה והגורמים שהשפיעו בעיצוב תגובות הישוב.

הפרק השני ממשיך את הדיון בנקודות המבט התורכית והישראלית על יהודי תורכיה וההשפעה שלהם על עיצוב הזהות של יהודי תורכיה בעשור שלאחר הקמת מדינת ישראל. התגובות מתוך הקהילה היהודית תורכית לתוכנית החלוקה של האו"ם מ-1947 והקמת מדינת ישראל לאחר מכן, מראים שההשפעה של הציונות והמדיניות התורכית המפלה כנגד המיעוטים לגבי יהודי תורכיה היתה עמוקה ביותר. הדרך שבה המדינות תורכיה וישראל התייחסו להגירה ההמונית של יהודים תורכיים לישראל אחרי 1948 מאשרת את העובדה של היות התרבויות הלאומיות מושרשות, זו שהעדיפה תורכית ומוסלמית על פני אחרים במקרה התורכי וזו שנתנה עדיפות לתרבות המרכז-אירופית שבעיקרה אשכנזית במקרה הישראלי. בתורכיה, מהומות 6-7 בספטמבר, 1955 היו תזכורת לכך, שהמעמד של קהילות לא מוסלמיות המשיך להיות בלתי יציב, אפילו לאחר המעבר של תורכיה לפוליטיקה רב-מפלגתית. תגובת ישראל למצוקת יהודי תורכיה במהומות אישרה את העובדה שישראל המשיכה לקחת בחשבון, בראש ובראשונה, את החשיבות של היחסים שלה עם תורכיה יותר מאשר המחויבות שלה כלפי היהודים בתפוצות, כהמשך לדפוס הפעולה שנצפה בתקופה שקדמה להקמת המדינה.

הפרק השלישי חוקר את התגובות של קהילת יהודי תורכיה למלחמת ששת הימים של 1967 ואת הגורמים שהשפיעו על אופיין ועוצמתן של התגובות. בבחירת מקרה שהדהד ברחבי קהילות יהודי התפוצות, אני ממשיכה את ההתייחסות שלי ליהדות תורכיה כחלק מיישות יהודית גדולה יותר ובכך מוסיפה שכבה נוספת להיסטוריוגרפיה שלה. באופן מסורתי, העבודות האקדמיות שעוסקות ביחסי ישראל-התפוצות מתמקדות בקהילות המובילות של יהודי התפוצות במערב, כגון קהילות שבצרפת, בריטניה או ארה"ב; או לחילופין, מתמקדות בקהילות היהודיות במדינות מוסלמיות, שאיתם היתה ישראל בעימות ישיר. המקרה של יהודי תורכיה מאפשר לנו לבחון יחסי ישראל-תפוצות מנקודת המבט היחודית של יהודים תורכיים – קהילה

יהודית שחיה במדינה חילונית מוסלמית, המקיימת קשרים דיפלומטיים עם ישראל. בחינת ההשפעה של פרק היסטורי בעל חשיבות אדירה כמו מלחמת ששת הימים גם חושף שכבה של קשר של יהודי תורכיה למדינתם תורכיה, כך מעשיר ומרחיב את הבנתנו לגבי הזהות היהודית תורכית, שהיא יותר רב שכבתית מאשר עולה מקריאה רגילה של ההיסטוריה שלה. בנוסף, פרק זה עוקב אחרי ההתחלות בשמאל התורכי ואצל האיסלמיסטים של תופעה חשובה שהיתה לה השפעה חזקה על הקיום של יהודי תורכיה, והיא ההתלכדות של אנטישמיות עם רגשות אנטי-ישראליים. התגובות האנטישמיות של השמאל התורכי, שהוסו כביקורת על ישראל, מעידות שלא ניתן לעשות אבחנה ברורה בין התנגדות לציונות לבין אנטישמיות. במקרה של איסלמיסטים תורכיים, אנו עדים לכך שהאנטישמיות של האיסלם הקיצוני מהמזרח התיכון יובאה לתורכיה. התוצאה הבלתי נמנעת ליהודי תורכיה מטשטוש הקו שבין אנטישמיות לנטיה אנטי-ישראלית היא שהם נהפכו מטרות לאלימות, לנאומי שנאה, ולאנטישמיות בדפוס פעולה שנמשך עד היום.

הפרק הרביעי דן בהיבט יחודי נוסף של התנסות יהודי תורכיה, בהציבו את השאלה כיצד התמודדה הזהות היהודית התורכית לא תחת איום, אפליה או יחסים בין מדינתיים מתפוררים אלא בתקופה בה היחסים בין שתי המדינות היו בפריחה. כדי לענות על השאלה, בוחן פרק זה את העשור של שנות התשעים – תקופה שלעיתים קרובות מכונה "תור הזהב" ביחסי תורכיה ישראל. היחסים החמים בין תורכיה לישראל הכשירו יוזמות של יהודי תורכיה ליצור קשרים עם ישראל ועם יהודי התפוצות, שעד עתה לא התאפשרו, חיזקו את הקשרים עם ישראל ובססו את הקהילה כחלק מיישות יהודית גדולה יותר. חגיגות יום השנה ה-500 להגעת יהודי ספרד לאימפריה העות'מנית, באותו פרק זמן, מוסיפים לחשיבות של תקופה זו כנושא למחקר אקדמי. חגיגות אלה מאפשרות בחינה נוספת, האם חלו שינויים בתפיסות של תורכיה כלפי הקהילה היהודית שבתוכה לקראת הכניסה למאה העשרים ואחת. למרות שהחגיגות לא הובילו לשיפור משמעותי בתנאים החומריים של הקהילה וגם לא סייעו להעלות את המודעות לגבי הקיום והחוויה של היהודים במסגרת החברה של הרוב בתורכיה, הם עדיין עוררו דיון בתוך הקהילה היהודית בתורכיה לגבי היסטוריה, זהות והעמידה, וחשפו את הנושאים העיקריים שהיו על סדר היום בקהילה היהודית בתורכיה באותה העת.

ביחד, פרקים אלה מעלים לדיון את ההתפתחות ההיסטורית של זהות יהודי תורכיה, הממוקמת בין תורכיה לישראל, ודנים בגורמים שהשפיעו על הגדרת יחסים תלת-צדדיים אלה. הטיעון של עבודת מחקר זו הוא כי יהודי תורכיה, גם בהקשר התורכי וגם בזה הציוני/ישראלי, היו חלק מהאחר הפנימי. בעוד יהודי תורכיה

הופלו לרעה, כמו כל הקבוצות הלא-תורכיות ולא-מוסלמיות בתורכיה, הם גם הודרו, אם כי במידה פחותה מאשר היהודים ממוצא מזרחי, בתרבות היהודית אשכנזית של ישראל וקודמתו הישבו. עבודת מחקר זו אף תטען, כי האינטרסים האסטרטגיים של הישוב/ישראל, שהוטמעו ביחסים עם תורכיה, היו הגורם החשוב ביותר שהשפיע על היחסים עם יהודי תורכיה ועל הגישה כלפי יהדות תורכיה. התגובות של הממסד הציוני למצוקת יהודי תורכיה בתורכיה, כפי שנפרשו בפרקים השונים החל מתחילת תקופת הרפובליקה ועד אמצע שנות החמישים, מאשרים הנחה זו. עבודת מחקר זו אף קובעת, כי יהודי תורכיה נותרו קשורים לתורכיה למרות המשיכה של ישראל לאחר הנצחון של מלחמת ששת הימים ועליית האנטישמיות בתורכיה במקביל, במיוחד בשמאל התורכי ואצל האיסלמיסטים. עולה, כי ליהודי תורכיה לא היה דחף לעלות לישראל כל עוד תורכיה שמרה על הצביון החילוני שלה. לבסוף, כפי שבחינת העשור של שנות התשעים מראה, יחסים בין מדינות טובים בין תורכיה לישראל היו גורם חשוב לשמירת הזהות התורכית-יהודית ולהתפתחות דיונים לגבי הזהות של יהודי תורכיה. עוד אני טוענת, כי הסיבה שיהודי תורכיה נראו כנאבקים במשבר זהות נבעה באופן ישיר מתגובות לא סובלניות וחשד, שהפגינה המדינה התורכית והחברה של הרוב בתורכיה כלפי מצבם של יהודי תורכיה, שנמצאו בתווך שבין שני מוקדי נאמנות, תורכיה וישראל. ליהודי תורכיה עצמם, ההשתייכות שלהם לתורכיה והרגשות כלפי ישראל היוו חלק מזהותם באופן שלא היווה בעיה, אלא אם נתקלו בפקפוק מצד גורמים לאומניים בחברה ובמדינה התורכית.